

Sdr. Tranders III

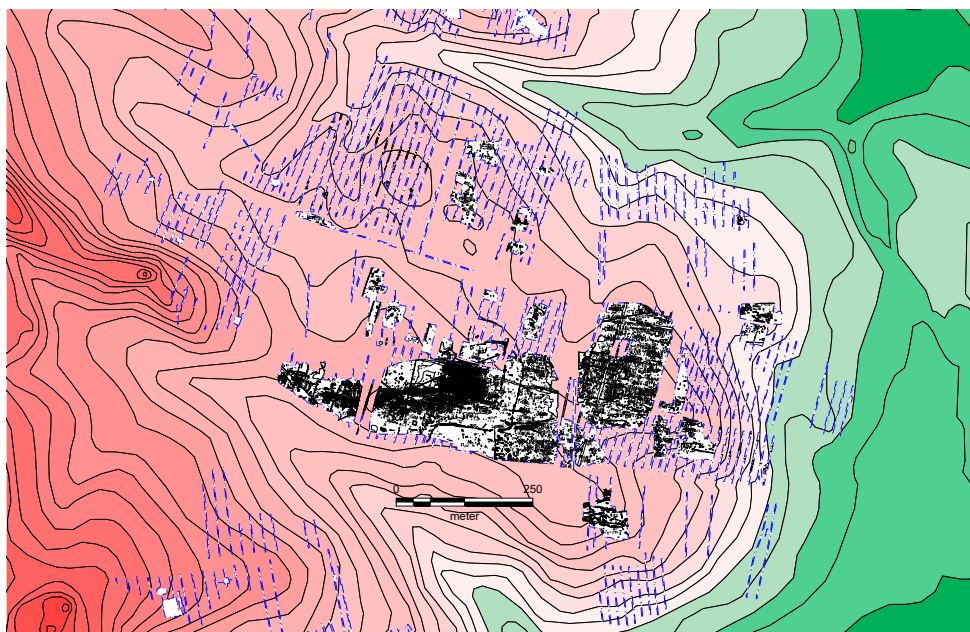
Bopladskompleks fra jernalderen gennem 1300 år

Området vest for Sdr. Tranders har i mange år været interessant for folk med arkæologisk interesse, og en udgravning her er derfor ikke nogen stor nyhed. Faktisk har der været så mange forundersøgelser og udgravninger gennem de seneste 17 år, at hele området vest for Sdr. Tranders snart er færdigundersøgt. I forbindelse med diverse udstykninger forud for opførelsen af lejligheder, parcelhuse, vejanlæg og bygninger til universitetet har Nordjyllands Historiske Museum nu forundersøgt et ca. 66 ha stort areal. Fordelt på 17 forskellige sager er der blevet udgravet sammenlagt 16,7 ha, svarende til næsten 24 fodboldbaner.

Denne artikel tager udgangspunkt i udgravningerne fra 2018 og 2019 forud for A. Enggaards A/S udstykning Tranders Høje, der ligger mellem Da Vinci Parken og Kiplings Allé, men der inddrages også resultater fra tidligere undersøgelser for at præsentere overblikket og illustrere størrelsen af det bopladskompleks, som er lokaliseret i området, og som kan ses som en forløber for den nuværende Sdr. Tranders by.

Den overordnede betegnelse Sdr. Tranders-komplekset, dækker over mange forskellige faser af menneskelig aktivitet på højdedraget vest for Sdr. Tranders. Der er en konstant udvikling af bosættelsesformer og bosætningsintensitet gennem en periode på over 1300 år – fra slutningen af yngre bronzealder omkring 700 f.Kr. til begyndelsen af yngre germansk jernalder omkring 650 e.Kr.

I det følgende bliver komplekset inddelt i tre perioder med hver deres bosættelsesmønster, og der fokuseres på enkelte fundgrupper eller anlæg fra hver periode.

Sdr. Tranders-komplekset. Nordjyllands Historiske Museums undersøgelser på det ca. 70 ha store højdedrag vest for Sdr. Tranders. Den sorte koncentration i midten er kulturlaget på Sdr. Tranders III som denne artikel primært handler om. Baggrundskortet er højdekoter i 5 fod, hvor de grønne områder er de laveste.

Bopladsen

Yngre bronzealder periode VI til ældre førromersk jernalder, ca. 700-250 f.Kr

I slutningen af yngre bronzealder ses et par enkeltgårde, der ligger på små plateaufremspring, og som består af en enkelt eller to bygninger. De ligger spredt i landskabet, men er især koncentreret i den sydvestlige del af området, efterhånden som der bliver flere og flere af dem gennem de efterfølgende århundreder. I løbet af ældre førromersk jernalder (500-250 f.Kr) skabes den spæde begyndelse til en landsby med fem-seks samtidige gårde indenfor et lille areal.

Samtidig opstår der langsomt et kulturlag, som er dannet af affald efter menneskelig aktivitet på bopladsen, som gør, at bevaringsforholdene for knogler og konstruktionsdetaljer i husene er rigtig gode. Kulturlaget og de mange huse, der senere bliver bygget på samme sted, gør, at der ikke er mange spor efter husene fra yngre bronzealder. De er ofte kun bevaret med de tagbærende stolper, og deres mere simple konstruktioner bliver ”opslugt” af de massive anlægsspor fra de efterfølgende perioder.

Fra denne periode er der også fundet to atypiske grave, og på grund af mange fund af dragtnåle må landsbyen opfattes som velstående. Begge fænomener beskrives i de følgende afsnit.

Krøl- og ringhovednåle fra udgravningen lagt i størrelsesorden.

Foto: Rasmus Gregersen, Nordjyllands Historiske Museum.

Dragtnåle

I forbindelse med udgravningen er et stort fundmateriale bestående af keramik, flint, stenredskaber, jern, ædelmetaller og redskaber af ben blevet hjemtaget. Hertil kommer en stor mængde dyrekogler, der vidner om, hvilke dyr stedets beboere har fortæret. En hel særlig genstandstype fra den tidlige jernalder skal dog fremhæves her, da den ikke tidligere er set i større omfang ved udgravninger af bopladser.

Der er fundet i alt 19 dragtnåle af jern samt en af bronze. Det drejer sig om krølhovednåle og ringhovednåle af jern, der dateres til 500-350 f.Kr. Normalt forekommer de som gravgaver i forbindelse med urnegrave, og ofte har de været med på ligbålet. Nålene består af en stilk, en bøjning og et hoved. Sidstnævnte kan enten være oprullet eller ringformet, og om de betegnes som krølhovednåle eller ringhovednåle afhænger af hovedets form. De er alle forskellige i såvel størrelse som konstruktion og måler mellem fem og ni centimeter i længden. Halvdelen er fundet i kulturlaget eller i specifikke anlæg, mens den anden halvdel er fundet i opgravet jord. Selvom der er blev afsøgt intensivt med detektor, har vi altså først kunnet "høre" nålen, når dragtnålene var blevet gravet op og lå i den løse jord.

Forekomsten af de mange dragtnåle bringer en del spørgsmål på banen. Er der i virkeligheden tale om en gravplads, som er blevet "slettet" allerede i oldtiden, fordi man bosatte sig samme

sted? Dette virker usandsynligt, da der også er samtidige huse samme sted som de mange nåle. Boplads og gravplads plejer at ligge mere adskilt i landskabet. Desuden virker nålene ikke til at have været brændt på et ligbål.

En mulighed kunne også være, at de mange nåle, der er fundet på et afgrænset sted, er udtryk for en produktion af nåle. Der er dog under udgravningen ikke fundet spor af smedeaktivitet fra perioden, men den komplicerede stratigrafi og ophobning af affald i kulturlaget sammenstillet med udgravningsmetoden, kan godt have skjult smedeaktivitet.

Det er nok mest sandsynligt, at koncentrationen af nåle er udtryk for bopladsens velstand i starten af førromersk jernalder (ca. 500-350 f.Kr.), og at nålenes simple konstruktion gjorde, at de let kunne tabes af ejeren.

Førromerske skeletter

Selvom der har været en landsby af betydelig størrelse igennem førromersk jernalder, så mangler der en tilhørende gravplads, hvor indbyggerne er blevet stedt til hvile. Den fremherskende begravelsesmetode i førromersk jernalder var brandgrave, hvor afdøde blev brændt på et bål, og ligbålsresterne efterfølgende blev fyldt i en urne eller placeret i et hul. Det er dog et sjældent syn i Nordjylland, så noget tyder på, at begravelsesskikken alligevel var lidt anderledes her. Den manglende urnegravplads blev dog i nogen grad opvejet af fundet af to jordfæstegrave.

Den første grav blev opdaget i sommeren 2018, da arkæologistuderende fra Aarhus Universitet som en del af deres uddan-

Grav A625 med skelettet af en 40-45-årig mand fundet ved Sdr. Tranders. Man kan tydeligt se bruddet på venstre underarm som et "ekstra led".

nelse deltog i udgravningen, hvor de skulle prøve kræfter med de forskellige metoder i faget. De havde fået en del af feltet som deres ansvarsområde, og her fandt de en begravelse af en 40-45 år gammel mand, som var stedt til hvile i en position, der så ud som om han sov. Han lå på siden med benene trukket op under sig.

Ved nærmere undersøgelse af skelettet kunne man se, at han havde brækket underarmen, og bruddet var endnu ikke vokset sammen. Knoglen havde formet så meget arvæv rundt om bruddet, at skaden kan være sket op til 6 måneder, før han døde. Hans tænder var heller ikke for gode, og der var indikationer på, at han, da han døde, havde en stor tandbyld, hvori der muligvis var gået betændelse. Det kunne i givet fald rent faktisk have været dødsårsagen, idet betændelsen kunne have forårsaget en blodforgiftning. Den gravlagte er dateret til den ældste del af førromersk jernalder (ca. 500-350 f.Kr.) på baggrund af en dragtnål, en såkaldt krølhovednål, som lå ved hans fødder. Det er dog en usædvanlig placering for en dragtnål, men den kunne have siddet i en tøjbylt placeret i gravens fodende.

En tolkning af hændelsesforløbet kunne være, at manden var død efter en længere tids sygdom. Den brækkede arm og tandbylden har næppe forårsaget hans død. Det gjorde den efterfølgende blodforgiftning. Efter sin død blev han begravet med en dragtnål af jern, som var et stort statussymbol i begyndelsen af jernalderen.

Den anden begravelse blev fundet i udgravningens slutfase i november 2019 og lignede ved første øjekast den første. Heri var også begravet en mand, der var stedt til hvile, som om han sov. Men efterhånden som arkæologerne afdækkede mere af skelet-

Grav A6651 med den henrettede mand.

tet, stod det klart, at denne anden mand var død under knap så fredelige omstændigheder. Han var nærmere blevet kulet ned i et lidt for lille hul frem for at være begravet. Han lå med brystet og hovedet nedad, og armene var placeret imellem de optrukne ben og havde sandsynligvis være bundet sammen.

Da knoglerne blev rensat for jord, kunne man se snitmærker på indersiden af et ribben helt ind mod rygsøjlen - han er altså blevet stukket igennem maven med noget, der var langt nok til at nå ind til ribbenene på ryggen. Det kunne være et sværd eller et spyd. Der var altså flere indikatorer på, at han havde lidt en voldsom død og var blevet henrettet eller måske ofret til guderne. Sådanne ofringer kendes fra moser fra samme periode, hvor de mest kendte er Grauballemanden og Tollundmanden.

De to førromerske skeletgrave fra Sdr. Tranders er sjældne, men ikke unikke, for ved udgravningen forud for anlæggelsen af Gigantiums sportshal i 1998 - kun 900 meter nord for Sdr. Tranders-udgravningen - blev der også fundet en skeletgrav fra ældre førromersk jernalder på en lignende boplads. Således er der måske tale om en lokal skik, hvor der blev ofret eller gravlagt mennesker på selve bopladserne.

Landsbyen

Yngre førromersk – ældre romersk jernalder,
ca. 250 f.Kr.-180 e.Kr

I løbet af yngre førromersk jernalder opstår en egentlig landsby, hvor husene bliver stedfaste og genopføres indenfor samme parcel flere på hinanden følgende gange. Landsbyen betegnes som en rækkelandsby, da gårdene ligger i to parallelle rækker. Disse udvides i løbet af ældre romersk jernalder med en tredje række huse mod nord. De samtidige huses udformning er meget ens, men i løbet af perioden gennemgår de en bemærkelsesværdig udvikling. De går fra at være rektangulære med lige vægge og rette gavle til at være nærmest cigarformede med buede langvægge.

Det er både vægkonstruktionen, men også den tagbærende konstruktion der følger denne udvikling. I sidste halvdel af perioden forsynes husene med en tørrevæg på ydersiden, og flere af dem er let nedgravet i undergrunden, hvilket er et specielt nordjysk fænomen. Husenes tørrevæg er medvirkende til, at kulturlaget vokser da der bliver tilføjet meget græstørv. Når huset bliver repareret eller genopført bliver græstørven udjævnet og efterlader dermed et op til 50 centimeter tykt lag, hvori husenes grund-

planer er indlejret, og hvor der er virkelig mange genstande og knogler bevaret. I denne periode opstår der også et behov for, at landsbyen som helhed markerer sit territorie, og der bliver anlagt en grøft rundt om bopladsen.

Grøften rundt om landsbyen

Rækkelandsbyen dækker et areal på omkring 2,5 ha. Den er ca. 400 meter lang og mellem 50 og 100 meter bred. Rundt om den østlige del af landsbyen, og forskudt 25 til 40 meter fra kulturlaget, har landsbyens indbyggere anlagt en grøft. Imellem grøften og kulturlaget er der meget få anlægsspor og kun få huse, nærmest en slags ingenmandsland. Grøften er ofte kun 40 centimeter dyb og består af en enkelt nedgravning. Men i den sydlige del er der repareret en del på den, og der er op til fire parallelle forløb. Grøftens placering i landskabet og forholdsvis simple konstruktion gør, at der ikke er tale om en afvanding eller drængrøft. Det er heller ikke et hegn, en palisade eller andet forsvarsværk. Derimod er den mest sandsynlige forklaring, at grøften har markeret landsbyens udstrækning eller territorie.

Grøften blev anlagt rundt om landsbyen fra yngre førromersk og ældre romersk jernalder (ca. 250 f.Kr.-180 e.Kr.). Efter at landsbyen flytter længere mod øst bliver grøftens ”betydning” stadig respekteret da ingen af de nye huse ligger oven i grøften eller på arealet for den gamle landsby. Således har en simpel markering i landskabet haft indvirkning på udviklingen af landsbyen gennem flere århundreder. Sådanne grænsegrøfter kendes også længere oppe i tiden, hvor administrative grænser som matrikelskel, ejerlav og sogne har været bestemmende for landsbyers udvikling - lige fra vikingetiden (ca. 750-1050 e.Kr.) og op til landboreformerne i 1700-tallet. Måske er grøften ved Sdr. Tranders en af de tidligste matrikelskel, vi kender.

Bebyggelsen

Yngre romersk - germansk jernalder

ca. 180-650 e.Kr.

Ved overgangen mellem ældre og yngre romersk jernalder (omkring 180 e.Kr.) sker der et dramatisk skift i anvendelsen af området. Landsbyen bliver nedlagt, og man flytter ud i en mere spredt bebyggelse ca. 300 meter øst for den gamle landsby. Antallet af samtidige gårde forbliver nogenlunde den samme, men der er

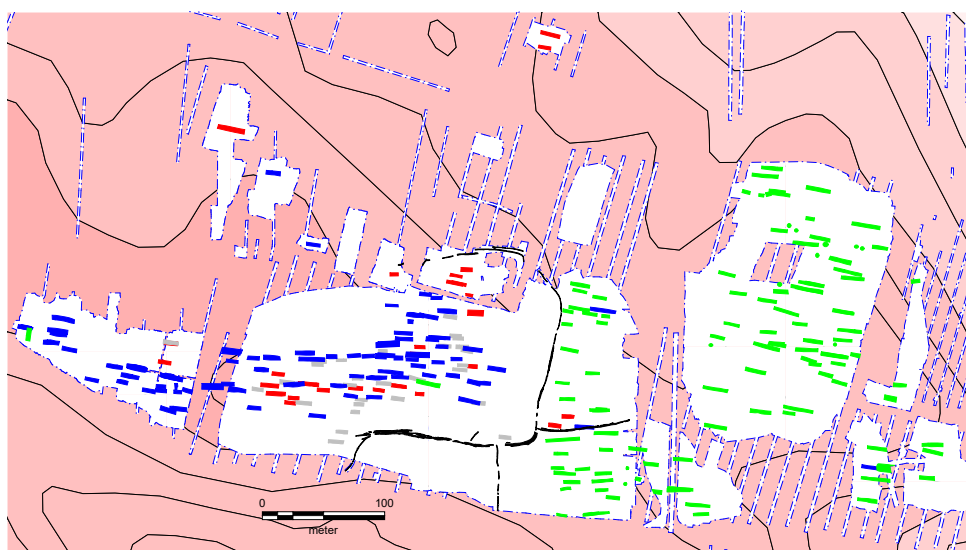
større indbyrdes afstand, og der begynder at optræde små udhuse og delvist nedgravede grubehuse.

Bebyggelsens yngste og største hus er en stormandsgård beliggende på det højeste sted - monumentalt placeret med storslået udsigt over ådalen. Gårdens hovedhus er 32 meter langt og 5,5 meter bredt. I den østlige fjerdedel af huset har et brolagt område fungeret som stald. I normale huse fra perioden er omtrent halvdelen af huset indrettet som stald, men her har der måske været behov for et større beboelsesrum for husets stormand.

Gravpladsen

I denne periode har bebyggelsen haft en tilhørende gravplads, som lå på bakketoppen syd for bebyggelsen. Den første halvdel af gravpladsen blev udgravet tilbage i 2005, hvor der blev fundet 34 grave. En del af disse var nedgravet i kridtundergrund og havde derfor alle dele af skelettet bevaret. Et udpluk af disse grave kan ses i udstillingen på Vikingemuseet Lindholm Høje.

Ved udgravningen i 2019 fremkom yderligere 34 grave fra samme periode beliggende på samme bakketop. De var desværre nedgravet i let leret sandundergrund, og der var derfor kun me-

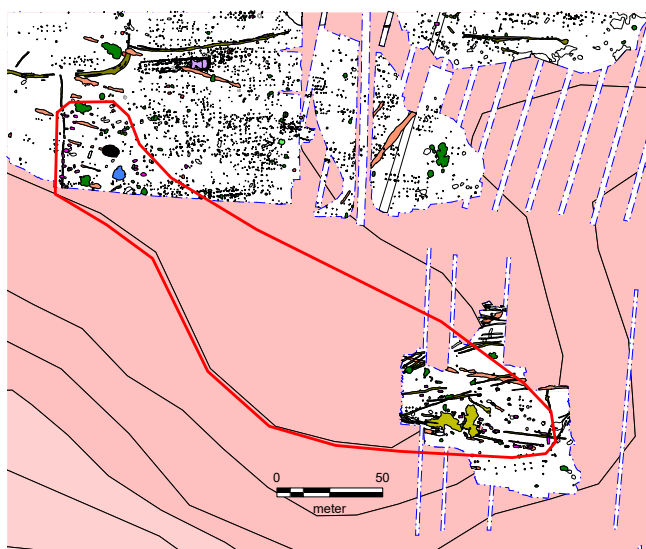

Lokalitetens huse markeret med forskellige farver. Husomrids markeret med rød er fra den ældste fase (ca. 700-250 f.Kr.). De blå huse er fra den mellemste fase (ca. 250 f.Kr.-180 e.Kr.) og de grønne huse fra den yngste fase (ca. 180-650 e.Kr.). Husene markeret med grå er typiske for førromersk jernalder, men kan ikke placeres entydigt i den ældste eller mellemste fase. Grøften rundt om rækkelandsbyen er markeret med sort.

get lidt knoglemateriale bevaret. Mange af de gravlagte havde et lerkar med i graven sammen med dragtsmykker af bronze og jernknive. Der er tale om helt almindeligt gravinventar for perioden. Imellem de to områder med grave er der stadig et stykke uberørt mark, som afventer fremtidige udstykninger. Her er der stor sandsynlighed for, at der findes flere grave. Hvis intensiteten på det manglende stykke er lige så høj som på de to udgravede arealer, kan der gemme sig op mod yderligere 200 begravelser på den uberørte mark.

Gravpladsens datering er sammenfaldende med bebyggelsen mod nord. Det er ikke så tit, at man har mulighed for at udgrave både gravplads og bebyggelse i dette omfang, men alligevel skal man ikke særlig langt væk for at finde en tilsvarende udgravning af bebyggelse og gravplads. I højdedragene vest for Sejlflod blev der igennem 1980'erne udgravet en lokalitet med samtidig boplads og gravplads. Ligeledes findes der i det østlige Himmerland en række store gravpladser fra perioden, men en af dem skiller sig markant ud fra de andre.

Ved gravpladsen ved Vaarst (som er beskrevet andet sted i årbogen) er der afdækket en række højstatusgrave, som repræsenterer et elitemiljø med meget stor rigdom. En rigdom, hvor ingen af områdets andre gravpladser kan gøre sig gældende. Her er regionens stormænd begravet ved det, der tilsyneladende har været et helligt tempel. Bebyggelsen ved Sdr. Tranders-komplekset kan regnes som en del af dette samfund og har sandsynligvis været underlagt en af stormændene fra Vaarst.

Gravpladsens udstrækning imellem de to udgravninger Sdr. Tranders I og Sdr. Tranders III, hvor der kan gemme sig mange flere grave.

Sdr. Tranders-komplekset fremadrettet

Denne artikel har blot beskrevet de store linjer i Sdr. Tranders-komplekset, der gemmer på mange flere små og store historier. Den meget store mængde af arkæologisk data, der er indsamlet gennem årene, er en overordentlig værdifuld kilde til forståelsen af bosættelsesmønstre og bebyggelsesudvikling i et langt tidsperspektiv. Ikke nok med at udgravningerne giver et unikt billede af en forhistorisk landsbys udvikling, komplekset er blot en del af et større fortælling om den historiske landsby Sdr. Tranders.

Nordjyllands Historiske Museum har med de seneste 25 års udgravninger fået et godt og detaljeret billede af bebyggelserne på Tranders-bakken. Det har i forhistorien nærmest vrimlet med bopladser her.

I forbindelse med byggeriet af det nye supersygehus øst for Sdr. Tranders er der således fundet endnu et bopladskompleks med en lige så lang og særegen udvikling fra yngre bronzealder til vikingetid som komplekset vest for byen. Ved Nr. Tranders ses ligeledes spor efter en større bebyggelse, hvorefter kun den del af bebyggelsen, der stammer fra ældre jernalder, og som ligger ved Nr. Tranders byhøjen, er udgravet. Vurderingen er, at der sandsynligvis ligger bebyggelser fra andre perioder også i det område. Ved Gigantium har arkæologer ligeledes udgravet en stor bebyggelse fra ældre jernalder. Alt i alt er området i den sydøstlige del af Tranders-kridtøen det sted i Danmark, hvor der er udgravet flest velbevarede langhuse fra ældre jernalder.

Det arkæologiske materiale fra det sydøstlige Aalborg er overordentligt righoldigt. Sdr. Tranders-komplekset er blot en del af dette fundbillede, og der vil helt sikkert blive forsket i materialet i mange år fremover. Den historiske landsby Sdr. Tranders og de omkringliggende arealer har en ubrudt bebyggelseskontinuitet fra slutningen af bronzealderen omkring 500 f.Kr. og frem til i dag. Landsbyen er dermed væsentlig ældre end Aalborg by, der kun kan spores tilbage omkring år 750 e.Kr., så måske var Aalborg oprindeligt en forstad til Sdr. Tranders.